

1949.

TAMÁS,

G. M.

Marx o 1989.

TAMÁS, G. M.

Marx o 1989.

Smatra se da je Karl Marx, osim što je bio teoretičar i borac, bio izvrstan promatrač *Zeitgeschehena*, svoga vlastitoga doba, uvelike nalik Tocquevilleu ili Taineu. Malo je rečeno o širim dimenzijama djela kao što su *Osamnaesti brumaire Louisa Bonaparte* ili *Građanski rat u Francuskoj*. Ovdje mi nije cilj, naravno, egzegeza onoga što se, podcjenjivački, naziva njegovim novinarstvom.

Želio bih, dakle, reći nekoliko riječi o onome što bismo trebali nazvati – uz svu nužnu skromnost – marksovskim stilom političke analize. Bilo je iznimnih praktičara toga žanra od Kautskog do današnjih dana, ali njihovo djelo nije uživalo trajnu kritičku pažnju koju su filozofija i ekonomija imali u marksističkoj tradiciji.

Marxovo se političko gledište obično shvaća kao *engagé*, i premda se ne može sumnjati u njegovu predanost proletarijatu kao empirijskoj skupini i kao političkoj stranci u nastajanju, njegov stav nije isključivo ili čak uglavnom ogorčenje nepravdom koja je zatekla radnike i napaćene – što je uobičajeno stanje duha na ljevici – već potraga za znakovima.

To je potraga za znakovima revolucije, ali ni u kom slučaju u smislu traženja kobnih znakova (procesu u društvu koji ukazuju na unaprijed zadani cilj?), naprotiv, to je potraga za znakovima revolucije koja ionako teče, iza leđa ljudi, revolucije prikrivene samom naravi kapitalizma u kojoj je sve bitno skriveno.

Jedan je od glavnih ciljeva revolucionarne politike da se očiglednim učini sve što je skriveno iza fasade kapitalizma, sustav koji nije ni blizu tome da bude očigledan. Problemi koji su se trebali iznijeti u fazi proizvodnje pojavljuju se kao problemi potrošnje, optjecaja ili raspodjele/preraspodjele. S druge strane, pravosuđe i vlada koje uobičajena, tj. moralistička, socijalistička kritika prikazuje kao prijevaru pokazat će se zapravo kao utjelovljenje slobode i jednakosti, pri čemu se stvarnost eksploatacije i ugnjetavanja savršeno podudara s juridičkom formom koja ni u kom slučaju nije tek popratna pojava.

To je pojavljivanje stvarno: državno uređenje i ideologija (kao motivacija za djelovanje) dovoljno su stvarni. Cijene, uštedevine, ulaganja, tržišta koja se šire i smanjuju, predstavljaju stvarnost. Etničke prevlasti, kulturne prakse, seksualne navike stvarni su izvori ponosa, tuge, stvaralačkog nadahnuća, mržnje i uništavanja. Sloboda udruživanja, jednakost pred zakonom,

opće glasačko pravo, odvajanje (državnih) crkava od države nisu samo sredstva da se ugnjetavane navede na krivi put i da ih se privoli na poslušnost: to su rezultati golemih borba i njihove stvarnosti – i u umovima ljudi i u konkretnim državnim praksama poduprtim “legitimnom” prisilom i profesionalnim aparatom koji ih provodi – definiraju društveni život drukčiji od onih društava koja ih nemaju.

Istovremeno, ta stvarnost nije konačna u marksovskoj analizi. Sama je stvarnost ovdje gomila znakova. Ne jednostavno u smislu grube dihotomije bit/pojavnost gdje će historijski materijalist vidjeti isijavanje “ekonomije”, ako uopće postoji nešto tako izdvojeno kao što je “ekonomija”.

Nijedna analiza, bilo marksistička ili neka druga, ne može biti zadovoljna autoriziranom verzijom onoga što institucije – posredstvom svojih službenih zastupnika – misle o sebi. Mnogi ljudi misle da je marksovska politička analiza samo osobito izoštrena vrsta te banalnosti. Ali ne, Marx i Engels će u *Komunističkom manifestu* opisati kako kapitalizam sam razotkriva sve što je skriveno, kako obeščaćuje sve što je sveto.

Ikonoklastička otkrivenja radikalne teorije blijede u usporedbi s ikonoklastičkom, podcjenjivačkom i deziluzioniranom predodžbom kojom kapitalizam predodčuje ljudsku egzistenciju. Prvi istinski intelektualni Marxov napor – a mislim da bi to trebalo vrijediti za svakog marksista – nije bilo da se ne vjeruje u dokaz (i pokazuje koliko je pristrano bilo njegovo uobičajeno predodčavanje) već da se vjeruje usprkos sumnjičavosti u moralističke, idealističke i (još važne u njegovo doba) kršćanske teorije društva kako je društvo doista bilo ono što je buržoazija rekla da jest – nemilosrdno natjecateljsko bojište posve neovisnih želja ljudi za blažim i sigurnijim okruženjem – i da se vjeruje kako je to zrcalilo sustav motivacija u ponašanju “moderne” osobe koja ne dopušta nikakvu sentimentalnost. Ne treba spašavati, popravljati ili obnavljati istinsku ljudsku prirodu koju je iskrio demonski kapitalizam, nego treba razumjeti istinsku ljudsku prirodu koju je prikazao kapitalizam.

Traženje znakova revolucije u tom materijalu značilo bi ostati zadovoljan Schumpeterovom destrukcijom Gramscijeve pasivne revolucije, to jest priznati bez ikakva daljnjeg truda da je jedina revolucionarna snaga u svijetu još uvijek kapitalizam i da je jedina revolucionarna klasa još uvijek buržoazija. “Novost”, radikalna

promjena, invencija i pustošenje nesumnjivo su i dalje djelo kapitalizma. Sve bi to bila sveobuhvatna istina da nije bilo radikalnog *Historismusa* Marxova mišljenja.

Kapitalizam je povijest – “ljudska priroda” koju je “prikazao” kapitalizam historijska je figura koja se čini “prirodnom” ne samo zato što to mnijenje (primjerice, da postoje gramzivi i natjecateljski “instinkti u čovjeku”) služi interesima “sustava” već zato što su sve raznolikosti “ljudske prirode” povijesne, prolazne, podložene promjenama, te se sve raznolikosti stoga doimaju “prirodnima”. Beskrajna “druga priroda”, umjetni okoliš, “industrijski krajolik do kojeg je doveo kapitalizam nisu izraslina vječnoga (koliko god iskrivljenoga) čovječanstva, već utjelovljenje jedine moguće ljudske biti koja je – po definiciji – nevječna, to jest bitna u svojoj povijesnosti, kratkotrajna, djelo koje se razvija.

Povijesna se specifičnost teksturom trajne sadašnjosti probija kao znak revolucije – kada se pojavi prolaznost, kada se probije glatka površina bilo kojega “sustava”, kada fundamentalno proturječje više nije strukturno obilježeno impersonalnošću i *impassibilité* sudbine, nego je “problem” koji treba riješiti, obično u obliku nepravde koju treba ispraviti, a koja ljude potiče i pokreće na političko djelovanje. Postoje karakteristični trenuci kada se iznenada suočite s neočekivano poboljšanom historijskom vidljivošću; takav je poraz. Državni udar Louis-Napoléona Bonaparte (1851.-1852.) i krvoproliće nakon Pariške komune (1871.; stjecajem okolnosti bilo je to prvi put da je francuska buržoazija stala na stranu njemačke okupacijske vojske kako bi svladala francuski proletarijat; drugi put se to dogodilo 1939.-1940. kada su radije pristali na Treći Reich nego na *Front populaire*) otkrili su nepravilnosti – koje bi Marxa, da je bio rigidni ekonomski determinist i teoretičar dviju klasa kakvim se još opisuje, morale baciti u očaj – pokazujući da se revolucija nastavlja, što nisu primijetili oni koji su prolili svoju krv, samo kao drama katastrofe, kaosa i trulećeg mesa. Ta je drama trajno kontrastirana uspostavljanjem poretka, dobre vlade, uobičajenim poslovanjem.

Međutim politička analiza koja obraća pažnju na prolaznost i svijest o prikrivenom karakteru modernoga kapitalizma, izoštrena osviještenošću o katastrofi, mogla je vidjeti nešto drugo. Marxovo takozvano novinarstvo i pisanje pamfleta odlučno je svjedočenje osebnosti klasne vladavine u društvu kojim prevladava, koje

pritišće apstraktni i umrli rad. Marx je uvidio da se buržoazija može okoristiti dominacijom kapitala, ali to ne znači da je buržoazija kao empirijska skupina uvijek ili čak većinu vremena dominantna u svim kapitalističkim društvima. Kapitalistička su društva uvijek živjela u željeznom kavezu osuvremenjenoga rimskog prava, kaveza izrazito kaznene države, pokorne stajacim vojskama (kasnije sigurnosnim aparatima) i crkvi. Birokratske *élites* nikad nisu bile buržoaske ni duhom ni kolektivno, niti je inteligencija u bilo koje doba bila previše naklonjena “trgovačkom društvu” suprotstavljajući mu se s lijeva i s desna (“neprijateljska kultura”).

Uvođenje općega (ili proširenog) glasačkoga prava u 19. i početkom 20. stoljeća – demokratskog lijeka usmjerenog protiv unilateralne buržoaske dominacije – u društvima u kojima su većinu činila poljoprivredna gazdinstva i seljaštvo favoriziralo je političku pluralnost koja je naginjala katoličkim i nacionalističkim strankama na desnici i socijalnoj demokraciji na lijevi. U svim zemljama kontinentalne Europe vojska je igrala odlučnu političku ulogu (usp. bonapartovce, Dreyfusovu aferu, savezništvo krune s časničkom kastom u slučaju Franje Josipa II., Wilhelma II. i Nikole II. te kasniju ulogu koju su posvuda igrale vojne diktature).

Klin između apsolutne dominacije kapitala i slabša stvarna vlast buržoazije – kontrast koji objašnjava uspjeh Louis-Napoléona i trijumf francuske buržoazije nad pariškim radnicima samo uz pomoć monarhističke i katoličke, antiburžoaske vojske i navodnoga njemačkog neprijatelja, da ne govorimo o neizbježnom kompromisu s ekonomski neodrživim zemljoposjedničkim staležom, zemljoposjedničkom aristokracijom i zemljoposjedničkom vlastelom – natjerao je Marxa da odnose moći ocijeni ne samo pogodnima za proletersku revoluciju već i kao prikrivenu revoluciju u nastajanju. Ne postoji značajan trag u njegovim zrelim spisima o Posljednjoj velikoj bitci u kojoj se vodi borba prsa u prsa između proletarijata i buržoazije, izuzev nekoliko konvencionalnih fraza izrečenih u prilog pokretu.

To nije realizam promatrača društvenih zbivanja svjesnog brojčane inferiornosti industrijske radničke klase, već razumijevanje vladavine kapitala: impersonalnog, neizravnog, institucionalnog. Važnost osvajanja, javnoga poretka, policijskog nadziranja, nametanja konformizma, pokornosti, pridržavanja zakona – da to kažemo manje kurtoazno: zaštita povlastica u pravno i

ustavno egalitarnom režimu – nije bila dovođena u pitanje. Da bi se prisila izvela na propisan način, buržoazija se morala odreći nepodijeljene klasne vladavine nakon vlastitih traljavih i u sebi proturječnih revolucionarnih pokušaja. Osamnaesti brumairei nastavljali su se ponavljati.

Kada govore o “1989.”, školnici “transformacije” često jesu ili su bili nasamareni izokrenutim staljinističkim diskursom. Oni su se upustili u potragu za vladajućom klasom koja je preuzela mjesto neke druge. Pretpostavljaju da ako revolucije/kontrarevolucije iz 1989. nisu uspjele zamijeniti osoblje “komunističke” nomenklature i aparata nekima drugima, onda se demokratski “obrat”, *die Wende*, nije dogodio ili, obrnuto, ako je neka druga skupina “vodećih kadrova” zauzela vodeća zapovjedna mjesta u “ekonomiji” i “državi”, onda je kapitalizam porazio “socijalizam”. “Zapravo se ništa važno nije dogodilo” jedan je ekstrem među tim besplodnim, ali popularnim kontroverzama, “sve je izgubljeno” je drugi.

Ti ekstremi koji imaju i svoje sofisticiranije verzije ne uspijevaju pojmiti narav (da uporabim zasad neutralan izraz) društva sovjetskoga stila i narav kapitalističke “modernosti”, a kamoli narav vladavine 20. stoljeća. Izuzme li se ono što bismo mi mogli pomisliti o tome⁰¹, trebalo bi jasno prikazati barem da jedna od najpresudnijih odlika kapitalizma – razdvajanje proizvođača od sredstava za proizvodnju – nikad nije bila nadiđena. To razdvajanje, koje jamči povijest (izvlaštenje odnosno bankrot maloposjednika i obrtnika), zakonodavstvo i država te tekući proces podruživanja (privatnog) vlasništva osnovna je danost svih modernih država, osobito određujući čimbenik iz toga proizašle državničke mudrosti.

Kako bi se vlasništvo djelotvorno zaštitilo, država mora uspostaviti snažan pravni okvir. Njegovi se temelji prvi put pojavljuju u rimskom pravu i propisuju pravo slobodnoga raspolaganja imovinom u posjedu. Zakonsko je posjedovanje nepobitno: činjenica da je dio bogatstva koje čini kapital skrućeni apstraktni rad nema za posljedicu vlasnička prava radnika čiji se udio (nadnica) pojavljuje kao obična ugovorna obaveza koju ispunjava vlasnik za radnika neposjednika prema uzajamnom dogovoru, koji je izvanjski kapitalu. Inače bi, ako bi neplaćeni dio bio plaćen vlasničkim pravima, proletarijat otkupio kapitaliste, i to prije mnogo stoljeća.

01 Tamás, 2008., Tamás, 2009., Tamás, 2009.b.

“Socijalizam” sovjetskoga stila pretpostavljao je da su “nacionalizacije” značile nešto nalik tome pa je prema tome proletarijat ili “narod” navodno preuzeo kapital u posjed. Međutim “vlasnička prava” nisu primjenjivali ni pojedinci ni zajednice radnika dok je sustav nadnica i dalje postojao. Višak su dalje ulagale agencije odvojene i neovisne od radničke klase, potrošačke kvote utvrđivale su slične agencije, također odvojene. Fuzija proizvođača i sredstava za proizvodnju također bi značila tendencijalno potiskivanje društvene podjele rada koja se nikad nije dogodila.

Potpuno je ispravno reći da je “sovjetski sustav” u konačnici bio državni kapitalizam, ali toj čvrsto utvrđenoj tezi trebaju važna značenjska razjašnjenja. Zadržati branitelji pokojnoga sustava – važan dio preostale “ljevice” u istočnoj Europi – navikli su iznositi argumente protiv toga navodeći ne obilježja sustava nego politike. U cjelini, politike “komunističkih” partija na vlasti većinom su bile egalitarne. Nakon prvoga, brutalno “modernizirajućeg” razdoblja akumulacije potkrijepljenog golemim količinama prisilnoga rada, drugo, poststalinističko razdoblje pokušalo je stvoriti istočnu inačicu države blagostanja⁰², potpomažući individualnu potrošnju, jeftino stanovanje, masovno zabavljanje i slično. Ti poznati problemi slični onima na Zapadu – dug, neuravnoteženost proračuna – pojavili su se i ovdje. Prva generacija “reformatora” (Imre Nagy, Władysław Gomułka) odbacila je opsesiju stare garde uravnoteženim proračunima i prekomjernom proizvodnjom uloženi dobara, oni su prihvatili kvazikeynzijanski koncept koji je imao malo veze s “tržišnim reformizmom” druge generacije “reformatora” (oko 1968., koji su oprimirali František Kriegel, Ota Šik, Rezső Nyers i drugi; prijelaz između tih dviju generacija utjelovio je Włodzimierz Brus).

No to su jedine politike, tj. posljedice sistemskih pritisaka. U istočnoj se Europi danas, gledajući unatrag, većini promatrača vodećih društvenih slojeva čini da je suprotnost između “planiranja” i “tržišta” jednaka opreci između “socijalizma” i “kapitalizma”. To je posve naivno gledište. Odlike modernih društava prisiljavaju nas da postavimo pitanje, postoji li išta što posreduje između proizvodnje i potrošnje te je li ciljeve proizvodnje (a time i način na koji se oblikovala društvena podjela rada) utvrdio posrednik. U jednom slučaju posredovanje obavlja tržište, a u drugom autoritet državnoga planiranja. Utvrđivanje karaktera, razmjera, tehničke razi-

František Kriegel

ne proizvodnje – potom utvrđivanje nadnica, potrošačkog izbora, dimenzija “slobodnih” društvenih službi – svodi se na glavnog donositelja odluke o moći u svakom društvu. U obje klase, posrednik i donositelj odluke impersonalne su institucije (tržište i autoritet planiranja te zakonska/prisilna jamstva koja omogućuju njihovo funkcioniranje), premda su naravno njihove klasne predrasude različite, razlikuju se kao i rezultat onih koji imaju korist. (Danas se čini prilično očiglednim da je u društvenim borbama u “Istočnom bloku” bitka povedena i odvijala se oko proizvodnje – stranka protiv radničkih vijeća – i kad se to prometnulo u bitke oko akumulacije i preraspodjele, sovjetski je sustav bio osuđen na propast.)⁰³

Te su razlike poprilične, ali ne iscrpljuju cjelinu problematike.

Da bi se objasnila osebnost režima Istočnoga bloka prije 1989. treba se posvetiti interpretaciji institucionalnih rješenja koja bi nam mogla reći što se promijenilo, onkraj onoga što je očigledno i o čemu se najviše govori.

Glavno je pitanje “Partija”.

Neću se upuštati u strastveno pitanje podrijetla vladajućih “komunističkih” partija i njihovih nacionalnih raznolikosti. Razmatrat ću zreli oblik Partije jer je on najmanje shvaćen.

Prijelaz prema “zrelom obliku” – prema mom mišljenju, to je jedno od najvažnijih pitanja u modernoj svjetskoj povijesti – dogodio se tijekom revolucije kada se omanja militantna sekta “profesionalnih revolucionara” pretvorila u divovski masovni pokret, ključni instrument državne moći, i nije izgubila svoj svjetonazor, utemeljujući mit i jedinstvenu moralnu vjeru. To je zapanjajuće. To također pokazuje vjerovanje u politiku koja je poprilično bez presedana ili bez premca. Uzmite u obzir sljedeće: revolucionarni režim Lenjina i Trockog nije se – za razliku od revolucionarnih režima u Bavarškoj i Mađarskoj, o čemu će uskoro više biti riječi – kolebao u svojoj odlučnosti ostvarivanja socijalizma i čvrstog vjerovanja da je ono što su učinili bila “izgradnja socijalizma”, premda je posve jasno iz njihovog razumijevanja da društvo koje su stvorili nije imalo nikakve veze s komunističkim idealom, *isključivo na temelju činjenice da je njihova Partija izvršavala suverenu vlast.*

To se nazivalo i još se naziva u historijskom žargonu krajnje ljevice “supstitucionizam”, tj. podmukla pro-

cedura kojom se proletarijat zamjenjuje za oslobođenu zajednicu, partija za proletarijat, Centralni komitet za partiju, diktator za Centralni komitet. Gledano izvana, to je svakako (sve više) bio slučaj premda to nije bilo ono što je komunistička avangarda mislila dok je obuzdavala otpor i gušila neslaganje. Možda je to bio rezultat boljševičke politike, ali taj rezultat nije bit. Što je vladavina komunističke partije izjednačena sa socijalizmom značila onim muškarcima – i nekolicini žena – koji su prvi utjevolili tu osebuju vrstu proleterske diktature?

Ovdje se moramo okrenuti metafizičaru Partije, Georgu Lukácsu. Njegova ideja proleterske partije prošla je kroz dvije faze. U Socijalističkom i saveznom vijeću Republike Mađarske (da mu barem jednom damo njegovo glomazno premda ideološki ispravno službeno ime) godine 1919. on i njegovi drugovi partiju su gledali na isti način na koji je Wittgenstein gledao svoju ranu filozofiju: ljestve kojima se penjete kako biste se popeli na zid, a kad se popnete, odbacite ljestve. U mađarskoj “komuni”, kako su je nazivali njene pristaše, u trenutku osvajanja vlasti i udruživanja socijaldemokratskih i komunističkih stranaka, ta kratkotrajna (stara pola godine) partija praktički je bila raspuštena, a njeno su mjesto zauzela radnička vijeća. Čak je i mađarska Crvena armija organizirana po uzoru na sindikalne ogranke: postojali su odjeljci metalurških radnika, postolarski odjeljak, odjeljak slagarskih radnika i tako dalje, koji su svi bili krajnje učinkoviti i jedini zamislivi nasljednik raspuštenih kraljevskih snaga. Prva generacija mađarskih komunističara vjerovala je da je proleterska zajednica kao takva ona koja treba vladati, da ona nije elitistička zavjerenička skupina fanatičnih militantata.

Mađarska “komuna” bila je izvan svake sumnje kruta diktatura, no diktatura koju su provodili, barem djelomice, nezastupljena tijela izravne demokracije, a središnje su organe činili delegati s *mandat impératif*, koji je mogao opozvati, što su bile procedure kojima nisu mogle manipulirati nepostojeće političke organizacije, samo kaos. Nakon poraza u kolovozu 1919. izgnanici i politički emigranti, razmišljajući o uzrocima svoga neuspjeha, mislili su da je vjerojatno glavni razlog bio odsutnost prave boljševičke partije lenjinističkoga tipa. Mađarski komunisti bili su luksemburgovci ili sljedbenici mađarskog marksističkog mislioca, Ervina Szabóa – koji je umro netom prije revolucije – koji je stjecajem okolnosti bio anarho-sindikalist. Oni su se, uključujući i

Lukácsa, s djelom Lenjina, Zinovjeva, Buharina i Trockog i ruskim iskustvom kao takvim upoznali tek u izgnanstvu.

Lukács je ponovno napisao neke od svojih iznimnih eseja iz 1918.-1919. u Beču nakon pada, kako bi razjasnio nužnu promjenu u svome mišljenju. *Geschichte und Klassenbewußtsein* (1923.) uvelike je prikaz te promjene; iznoseći argumente protiv Rose Luxemburg i ultraljevice, djelomice je iznosio argumente protiv sebe. (Izvorne mađarske verzije nisu prevedene.) Njegove ključne studije o problemu partije, kasnije prilično zanemarene, pokazuju inovativnu političku ideju o boljševizmu u svoj njenoj neobuzdanoj odvažnosti.

Lukács piše:

“Organizacija je, naime, oblik posredovanja između teorije i prakse, a kao u svakom dijalektičkom odnosu tek u posredovanju i pomoću svoga posredovanja postižu konkretnost i zbiljnost. (...) No, svaki ‘teorijski’ smjer ili razlika u mišljenju mora se trenutno obratiti u organizaciono pitanje, ukoliko neće da ostane puka teorija i apstraktno mnijenje, ukoliko zbilja ima namjeru da pokaže put za svoje ozbiljenje. Bila bi, međutim, također zabluda vjerovati da je puko djelovanje, puka akcija, u stanju da pruži zbiljsko i pouzdano mjerilo za ispravnost nazora koji se međusobno pobijaju ili, štoviše, za njihovu spojivost ili nespojivost. (...) to poprma smisao i zbiljnost tek kada se shvati u svom povijesnom procesu, u svojoj posredničkoj ulozi između prošlosti i budućnosti. Postavljanjem pitanja, pak, koje spoznaju neke akcije shvaća kao spoznaju njezinih pouka za budućnost (...) problem se već postavlja organizaciono (...) traži bitna *određenja* koja povezuju teoriju i praksu.”⁰⁴

Nasilna transformacija ideje (“teorije”) u djelovanje (“praksu”) ovisi o naravi povijesti u kojoj se odvija ili o činitelju koji je izvodi ili prolazi kroz nju. “(Proletarijat svoju zadaću) mora preuzeti i ... primiti na sebe samo u tom svjesnom obliku, ukoliko neće da u krizi sloma kapitalizma sramno i bolno propadne zajedno s buržoazijom.”⁰⁵

Lukács i njegovi drugovi tijekom velikoga revolucionarnog vala između 1917. i 1923. i kasnije, nakon stišavanja komunističke plime, shvatili su da je konkretna duhovna izgradnja socijalističkog ili komunističkog

- 04 Lukács, 2000., str. 295.-342. (hrv. izd., Georg Lukács, *Povijest i klasna svijest*, Naprijed, Rijeka, 1977., str. 396.-397., djelomično prilagođeno).
- 05 Lukács, 2000., str. 299.-300. (hrv. izd., isto, str. 413., djelomično prilagođeno).

47

TAMÁS, G. M.
Marx o 1989.

UP&UNDERGROUND
Proljeće 2010.

društva nemoguća. Neki su se, kao Karl Korsch i Anton Pennekoek, odlučili za “revoluciju unutar revolucije”, dok su lenjinisti – Lukács, Bloch, Brecht – bili za izgradnju revolucionarno-filozofijske “Crkve”, Partije (koju je paralelno s tim primijetio i razradio Alain Badiou u svojoj veličanstvenoj knjizi o apostolu Pavlu) koja je trebala predstavljati komunističku nepromjenjivost i pravu doktrinu uvijek primjenjivu na stvarnost (na pravu bijednu stvarnost državnoga kapitalizma i modernizirajućih kampanja usmjerenih na daljnju reifikaciju koje su i same bile reificirane); Trockijeva permanentna revolucija ima svoj pandan u Lukácsvejoj permanentnoj filozofskoj praksi:

“Borba komunističke partije vodi se za klasnu svijest proletarijata. Njezino organizaciono odvajanje od klase u ovom slučaju ne znači kao da bi ona htjela da se bori *mjesto* same klase, za interese klase (...) Proces revolucije je ... istoznačan s razvojnim procesom proleterske klasne svijesti. Organizaciono razdvajanje komunističke partije od široke mase same klase počiva na različitoj raščlanjenosti klase u pogledu svijesti (...) Organizaciona je samostalnost komunističke partije nužna da bi proletarijat mogao neposredno uočiti svoju vlastitu klasnu svijest kao povijesni lik (...) da bi cijela klasa postala svjesna svojega vlastitog opstanka kao klase.”⁰⁶

To je tajna slavne “propisane svijesti” (filozofijski ispravna svijest radničke klase koju ona empirijski nema). Dušu propisane svijesti posjeduje tijelo: Partija. “Historijski oblik” klasne svijesti izrasta kao “organizacioni ogranak”: i to je naravno posljedica krajnjeg neuspjeha Oktobarske revolucije. Postrevolucionarno i u važnim pogledima kontrarevolucionarno društvo treba voditi Partija *à contre-courant* i *à contre-coeur* pod pretpostavkom da ostane nepromjenjiva, to jest revolucionarna, tijekom opsade izvana i iznutra.

Tu je poziciju ovako sažeo jedan od najbriljantnijih umova iz generacije 1968.:

“Komunistička partija funkcionira kao neempirijska *volonté général*, kao apsolutna svijest koja se oblikuje putem dobrovoljne samodiscipline empirijskih individua. Komunistička partija je neempirijska *volonté général* proletarijata prosvjetljena o samoj sebi; to ni-

je transcendentalni subjekt koji će predočiti (darstellt) totalnost svojih dobrovoljno discipliniranih, empirijskih individua – no ona sama po sebi nije neempirijska...”⁰⁷

Apstrakcija je napravljena od *volonté de tous*, i ona je naravno dijametralno suprotstavljena svim temeljnim marksovskim namjerama koje ne sadrže i ne mogu sadržavati nikakvu “metafiziku partije” jer su usmjerene prema radikalnom rasapu svih “stvarnih apstrakcija” (u smislu Alfred Sohn-Rethela) i radikalnom nominalističkom svođenju svih reificiranih supstancija (kao što je kapital) na ljudske prakse.

Svi znamo da partija nije ostala ono što je Lukács predvidio da će biti tijekom svih kolebanja, no tragovi njenih početaka u proleterskoj *volonté général* održali su se i pomažu da objasnimo što je bila.

Intelektualno, ona je bila kombinacija autoriteta hiperracionalističkog planiranja i ideološki jamac “narodnog” – egalitarnog i plebejskog – moralnog karaktera režima koji je očajnički pokušavao političku vlast “radničke klase” (misleći time na partijsko vodstvo i njenu proletersku elitnu klijentelu) odvojiti od industrijskoga društva koje proizvodi robe, politički utemeljenoga na prinudi i kooptiranju. Imaginarnu fuziju države i građanskoga društva u samoproturječnom konceptu “socijalističkoga državnog vlasništva” (imaginarna svrha razdvajanja “ekonomije” i “politike” karakteristična za buržoaske liberalne režime) istisnula je i (proturječila) ulogu partije kao vrhovnog i isključivo političkog, krajnjeg autoriteta i riznice prave doktrine. To razjašnjava pretjerano vjerovanje partijskih čelnika u racionalnost (znanost i tehnologiju) i iracionalnu, autoritarnu mobilizaciju (recite riječ i slijedit ćemo vas). Izdvajanje Partije iz “širokih masa” (zapravo, iz stvarnosti državnog kapitalizma, otuđenja, eksploatacije i ugnjetavanja koje je strastveno poricala formulaična utopijska propaganda) također je bilo ključ njenog privremenog uspjeha. Bila je nepropusna za “empirijsku” tragediju jer nije “predstavljala” iskustvo već razum. Dobro poznata komunistička sofisterija i demagogija koja je sve mogla razjasniti, uključujući gulage i pakt Staljin-Hitler, vuče porijeklo iz intelektualne “neovisnosti” ili autonomije partije *vis-à-vis* eksploatacijskog, otuđenog, reificiranog, ugnjetavačkog karaktera režima koji je vodila i iz kojeg se “izdvojila”. Istovremeno, ona je bila jedina ina-

06 Lukács, 2000., str. 326. (hrv. izd., isto, str. 426.-427.).

07 Krahl, 2008., str. 181.

Max Weber

čica moderne racionalnosti ideološki poznate većini ljudi u 20. stoljeću (kapitalizam su kao spontani, “organski”, a time i “iracionalni” poredak preuredili vodeći teoretičari kao što su Joseph Schumpeter, Friedrich-August von Hayek i Alexandre Kojève, proturječeći Émileu Durkheimu i Maxu Weberu), pri čemu su mnogi 1989. doživljavali kao konačan (i zaslužen) slom Razuma.

Postojanje i vladavina *parti unique* (ili *Staatspartei*) barem je toliko važno historijsko pitanje koliko i parlamentarizam ili “neovisno” sudstvo zapadnih kapitalističkih društava u 19. stoljeću.

Vladavina Partije je ono što sve mijenja, planiranje i preraspodjela nisu bili dovoljni. Partija nije – naspram desničarskih diktatura s mogućim izuzetkom Francove Španjolske – nestala ili izgubila svoju važnost nakon dolaska na vlast. Partija je, za razliku od njene prvobitne ideje iznesene u *Što da se čini* (*What Is To Be Done*), bila izuzetan i izrazito djelotvoran instrument vlade kao ni jedan drugi.

Bio je to instrument koji je odabrala (ili bolje rečeno, postupno otkrivala) militantna elita bivših marksista, što je posljedica njihovih očekivanja od svjetske revolucije, osobito u zapadnoj Europi. Ona je prošla kroz mnoge kasnije faze, ali je morala odgovoriti na neodložnu potrebu. Ruska revolucija iz 1917. i “komunističke” pobjede nakon Drugoga svjetskog rata uspjele su obećati stvari kao što su mir bez aneksija, kruh i zemlju, to jest morale su zadovoljiti buržoaske, revolucionarne, demokratske čežnje koje su se odnosile na nacionalnu državu, maloposjedništvo i opće blagostanje. Specifični socijalistički ciljevi njihova pokreta – odgođeni *sine die* – prenijeli su se na političku vladavinu, a komunističku je perspektivu trebala podupirati dugovječnost, odnosno trajnost te vladavine. Usmjeravani, upravljani razvoj na pravom je putu trebala održavati samo strateška perspektiva mnogih desetljeća, možda stoljeća. U nesocijalističkom društvu – budući je boljševička elita to jasno shvatala, čemu svjedoče posljednji Lenjinovi rukopisi i čak Lukácseva knjiga *Lenjin* (1924.) – politička vlast bila je ta koja je revolucionarna, “postkapitalistička” društva dijelila od ostalih.

Ako svrha razotuđivanja proletarijata (još) nije bila zamisliva – sa svrhom najamnog rada i proizvodnje roba – političko prvenstvo i kulturna hegemonija radničke klase morala se očuvati. Dvojna moć, u kojoj se većina svakodnevnih vladinih poslova prepuštala dr-

žavnoj birokraciji i sigurnosnom aparatu, unatoč tomu zasnivala se na kretanju u kojem se političko prvenstvo radničke klase čuvalo unutar neke vrste paralelnoga društva. Društvo u širem smislu možda nije imalo proletersku većinu, ali Partija jest. Krajnji nadzor imala je Partija. To je načelo nomenklature: nomenklatura je bila složen popis dodijeljenih poslova i funkcija čije se popunjavanje povjeravalo raznolikim partijskim komitetima. Imenovanje, recimo, rektora budimpeštanskoga sveučilišta ovisilo je o Centralnom komitetu, ali imenovanje voditelja sveučilišne knjižnice ovisilo je o komitetu iz petog okruga. Osobne prijedloge prihvaćala je “temeljna organizacija” (partijska ćelija) sveučilišta, a odluku su morali donijeti viši ešaloni Partije. Nakon imenovanja, učeni dužnosnici od kojih se zahtijevalo da upravljaju sveučilištem i njegovom knjižnicom uživali su popriličnu autonomiju, no ako su željeli zadržati svoj položaj, morali su se savjetovati sa svojim odgovarajućim partijskim organizacijama, čak i ako nisu bili članovi Partije.

Budući da su neki dodijeljeni poslovi bili od državne važnosti, mnoge lokalne partijske organizacije imale su nesrazmjern utjecaj na državne političke smjernice. Međutim Centar je bio taj koji je odlučivao koja će partijska organizacija biti pozvana da izvršava takvu vlast. Neke tvorničke “ćelije” (ponekad je to bila organizacija s tisućama članova) tradicionalno su vodili članovi Centralnog komiteta. “Komunistički” radnici iz te tvornice koji su izabrali svog sekretara (koji je, čak i ako nije bio primjereno izabran, morao biti poprilično popularan među partijskim članovima u tvorničkome pogonu) imali su nekog utjecaja u područjima gdje je njihov lokalni čelnik imao svoj. Partija je primarno bila institucija indoktrinacije, obrazovanja odraslih i ideološke – koliko god ritualizirane – debate. Za veliku masu članova Partije to za sobom nije povlačilo nikakvu povlasticu ili materijalnu dobit.

Čak i ako je društvo po sebi bilo mirno i pokorno, Partija je uvijek bila mobilizirana. Sastanci, čitanje i kljukanje partijskom “literaturom” uzimalo je poprilično vremena. Osjećaj pripadanja i zajedničke vjere namjerno su se poticali. “Komunistička moralnost” puritanizma, štedljivosti, discipline, samopoboljšanja i samoobrazovanja (naslijeđena od klasičnog radničkog pokreta) bile su neporecive društvene stvarnosti unutar Partije povezane sa svijеšću o tajnoj eliti – na kraju kra-

jeva, oni su bili gomila šljakera koji su trebali biti vodeći članovi vladajuće klase lišeni koristoljublja i pohlepe, što je obično išli s time. Time se ne želi reći da karijerizam, oportunističnost, konformizam ili čak strah nisu bili neki od razloga za pristupanje, međutim glavna je zamisao bila da su Partija i njeni altruistički militanti bili bastion socijalističkog života i moralnosti usred miješanoga društva tranzicije.

Partija nije ponovila pogrešku Crkve uvođenjem općeg pokrštavanja dojenčadi. Stoga joj zapravo nije bio potreban kler i samostanski redovi. "Pokršćavanje" partijskih članova bilo je pokrštavanje odraslih koje se čuvalo za odabir. Taj je režim sebe nazivao "socijalističkim", međutim, do pravog socijalizma dolazilo je samo u Partiji. Stoga kad čujete postarije istočnoeuropske "komuniste" koji svoje voljene režime nazivaju upravo tim imenom, oni imaju iskustvo na koje se mogu osloniti: samo njihovo pripadanje probranom društvu koje je motiviralo legitimiranje ideologije usmjereno prema budućnosti i prožeto racionalističkom filozofijom i kultom znanosti koja je davala privid znanja i staromodnu moralnost koja je uzdizala težak rad, bespoštedan trud, ravnopravno dostojanstvo, poštovanje prema potlačanima, međunarodnu solidarnost i intelektualnu smjelost. Mnogo više nego što su subalterne klase obično dobivale.

To je daleki krik iz subverzivnog, hiperkritičkog, oporbenog raspoloženja zapadne i južne krajnje ljevice također zvane 'komunističke', ali koja se toliko ne razlikuje od proleterske korporatističke (*Arbeitstand* naspram *Arbeiterklasse*) organizacije stare europske socijaldemokracije i njenog sindikalnog blizanca. Dobro poznate optužbe protiv "realnog socijalizma" da je bio klasno društvo i da je bio diktatura prilično su istinite. No opet, autentični klasni odnosi – kao u bilo kojem drugom društvu kojim dominira kapital – bili su skriveni, a politička vlast i premalo cijenjeno institucionalno pamćenje političkih organizacija istisnuli su ih. Radnička klasa nije vladala kao klasa, već su vladari većinom bili proleterskog porijekla, mobilnost prema gore i izjednačena preraspodjela bili su snažni i, naspram današnjice, plebejsko ophođenje i vrline visoko su se cijenili, antiegalitarne tendencije držalo se strogo unutar meritornih granica, a omalovažavala se buržoaska raznolikost "grešnog ponosa", individualizam. Partija je bila vidljivi znak da se unatoč konkretnoj nejednakosti i

ugnjjetavanju nasljedna aristokracija – tradicionalni suparnik svih plebejaca u povijesti – nije trebala ponovno pojaviti (i nije se), a unutarnje vjerovanje Partije u "Dobri poredak" isključivalo je (i moralno osuđivalo) svaki prijezir i ravnodušnost prema siromašnima. Za razliku od buržoaskih društava, Partija – "vodeća snaga" u prilično represivnoj i eksploatacijskoj državno-kapitalističkoj tiraniji – nije pokušavala opravdati nejednakost koju je proglasila prijelaznim, možda nužnim, ali u biti odvratnim fenomenom. Politička moć u plebejskim rukama nije u cijelosti bila iluzija, a oni koji su se pobunili protiv stila vladanja sovjetskoga režima morali su odbiti jednakost u ime slobode nepokolebljivije od bilo kojeg dobro situiranog neokonzervativca na mjestu savjetnika u londonskom Cityju ili sa sinekurom člana *think thank* tima. Suprotstavljanje egalitarizmu jedan je od najtežih zadataka s kojim se suočava svako klasno ili kastinsko društvo. Očito i javno suprotstavljanje doktrinarno čiste Partije i doktrinarno nečistog ("tranzicijskog") društva tu je zavrzlamu riješilo na duže vrijeme – oboje su se paralelno branili kao "narodna vlast" (Volksmacht) izloženi prijetnji neegalitarnog nereda i zla sebične, prema maksimalnom profitu usmjerene bogate buržoaske vladajuće klase kojoj je tuđe opće dobro i koja mu je suprotstavljena kao što su njegovi materijalni interesi suprotstavljani napaćenim masama. Partija se dugo vremena nije percipirala kao vladajuća klasa jer uobičajene materijalne povlastice koje su proistjecale iz pripadanja bilo kojoj gospodarećoj klasi nisu bili bitne ili karakteristične. Novčana ili biopolitička prednost inherentna svakom aristokratskom ili klasnom društvu bila je zamučena ili neizvjesna u slučaju Partije. A ni podrijetlo i nasljeđe (neizbježni u slučaju privatnoga vlasništva) nisu bili uobičajeni u odabiru partijski elita, izuzev pred kraj.

Etos Partije postao je samoproturječan upravo zbog svog iskrenog egalitarizma. Tijekom 1960-ih počeo je do neba hvaliti blagostanje i potrošnju te je time razvodnio svoje puritansko i altruističko čudoređe. Da bi se održala takva politika morao je pribjeći kreditima, međunarodnoj trgovini, tržištima. Bio mu je potreban raspoloživi tekući kapital, te je stoga morao dopustiti neprestano bujanje neegalitarnih praksa kako bi održao neprestanu motivaciju i legitimaciju. Postupno je obećanje o dalekom neeksploatacijskom, besklasnom, neugnjjetavačkom, neotuđenom društvu nadomjestio

obećanjem o sve većoj potrošnji, udobnosti i zabavi. I time je Zapadu konkurirao onime čime je jedino mogao izgubiti.

Odatle pretjerani politički pristup promjenama u istočnoj Europi koji se čini tako čudan izvanjskim promatračima. Istočnoeuroljani, bili oni teoretski sofisticirani ili ne, znaju da bivši režim, koji mogu mrziti ili voljeti, nije bio nikakvo komunističko društvo lišeno uobičajenih nedostataka modernoga klasnog društva okupljeno oko dobiti i gubitka, ali vide što je zauzelo mjesto Partije. Partija se čini, naravno, zastarjelom, starinskom ili još nečim gorim, ali ona je većinom prošlost. Njeno obećanje nije bilo (i ne pamti se kao takva) oslobođenje već jednakost i poštovanje prema radnom čovjeku (s naglaskom na rod). U isto vrijeme, čini se da su ljudi zaboravili nekoliko fundamentalnih strukturalnih odlika Partije.

Partija je bila organizirana kao mreža ćelija radnoga mjesta, te stoga nije bila usredotočena na glasačka tijela (izborne okruge ili kotare) budući nije bilo izbora s kandidatima. Moć Partije nije svoj temelj nalazila u građanima i njihovim privatnim životima “kod kuće” (što je slučaj kod buržoaskih “pluralističkih” zastupničkih sustava) kao potrošačima i “obiteljima” koje su spokojne prebivale, već u proizvođačima. Ona je prvenstveno težila moći nad proizvođačima. Nametanje proizvodnih ciljeva, mobilizacija u svrhu povećanja radne intenzivnosti i brzine, radna disciplina, nametanje spremnoga prihvatanja dužega radnog vremena i manjih realnih nadnica, sprečavanje štrajkova (ilegalnih u svakom slučaju) i drugih oblika proleterskoga prosvjeda i otpora bio je zadatak Partije. Kao što je pokazalo sociološko istraživanje, stvarna središta moći bila su velika državna poduzeća i trustovi. Ne čudi što su jedino djelotvorno oružje protiv partije bila radnička vijeća, i ona u Mađarskoj 1956. i ona u Poljskoj iz 1981. pa nadalje (Solidarnosć nije bila sindikat, već mreža radničkih vijeća, koja nisu organizirali ogranci već tvornica i regija, baš kao “komunistička” partija). Tu se vodila borba, na izvorištu stvarne moći.

Radnička su se vijeća mogla boriti protiv Partije (morala su to činiti, svugdje) međutim – dolazeći na kraju krajeva iz iste tradicije, svjesno ili ne – nijedna se moć temeljena na zajednicama proizvođača ne može održati (koliko god bila represivna i isključivo politička) u uvjetima dominacije tržišta.

U Poljskoj su, sasvim simbolički, Partija i njen neprijatelj, radnička vijeća, zajedno propali. Oboje su propali – iz različitih, čak možda i oprečnih, razloga – zagarajući novi tržišni režim, te su stoga postali nevjerojatno nepopularni i izgubili su svu svoju relevantnost. Do tog vremena, specifična i osebjuna moć Partije uvelike se bila razvodnila djelomičnim izuzimanjem Njemačke Demokratske Republike – no čak i ondje, vlast se dijelila sa sovjetskim ruskim vojnim vlastima i sigurnosnim službama – na različite načine. U Poljskoj je upravo vojska (unatoč tradicionalnom strahu pred termidorom i brumaireom, bonapartizmom), hunta generala Wojciecha Jaruzelskog, Floriana Siwickija i Czesława Kiszaka, državnim udarom od 13. prosinca 1981. (tehnički to je bilo ono što se u Latinskoj Americi naziva *autogolpe*) okončali/okončala primat Partije. U drugim je zemljama moć Partije prenesena na sigurnosne službe, regularnu vladu, poludržavne organizacije, reformske odbore, upravitelje većih poduzeća, Središnji ured za planiranje, Narodnu banku, istraživačke institute Akademija znanosti, regionalne šefove i sve neovisnije, liberalne i/ili nacionalističke medije. Partija se raspala na parcijalna središta moći u Poljskoj, Mađarskoj i Jugoslaviji, i u svim je tim mjestima porastao utjecaj prikrivene, prije sasvim beznačajne regularne vlade (Vijeće ministara).

Međutim, svi baštinici tradicionalnoga radničkog pokreta u to su vrijeme već bili u rasulu. Podsjetimo se tih europskih trenutaka. Godine 1977.-1979.: talijanska komunistička partija staje uz buržoaziju, Vatikan i tajne službe protiv krajnje ljevice, pozivaju NATO, predlažu stroge mjere i drugo izdanje *compromesso storico*, osuđuju sovjetsku akciju u Afganistanu (i kasnije poljski državni udar). Rumunjski režim Nicolaea Ceaușescua pretvara se od “nacionalnog komunizma” u otvoreni fašizam s posebnim djelomičnim maoističkim dodacima i tehnikama “kulturne revolucije” korištene u etničke svrhe; otvoreni progon manjina. Godine 1979.: započinje duga vladavina gospođe Thatcher, laburisti – osobito pripadnici radikalnoga krila – poraženi su, skreću udesno, štrajk rudara i sindikati bivaju poraženi, privatizacije, rezovi. Godine 1981.: vojni udar u Poljskoj usmjeren protiv radničkih vijeća (Solidarnosć). Godine 1981.-82.: *programmme commun* Mitteranda i komunista povučen zbog pritisaka. Njemački i austrijski socijaldemokrati staju na stranu Sovjetskoga Saveza protiv Solidarnosći (i na stranu SAD-a i Thatcher protiv Mitteranda). Separatistički

nacionalizam i radikalne tržišne reforme komadaju Jugoslaviju. Istočnoeuropski intelektualci *en masse* emigriraju na Zapad. Zapadnonjemačka radikalna ljevica prestaje djelovati i raspušta se, djelomice prelazi u Zelene. Demokratska oporba (disidenstvo) otvoreno se pojavljuje u Mađarskoj, poziva na borbu. Jurij Vladimirovič Andropov, glavni čovjek KGB-a, izabran je za generalnog sekretara Komunističke Partije Sovjetskoga Saveza dovršavajući 18. brumaire započetak u Varšavi. General Jaruzelski također je imenovan Prvim sekretarom Partije.

Sve su se demokratske/reformističke, represivne/diktatorske, emancipatorske/autonomističke inačice europskoga socijalizma našle na putu prema uništenju.

U istočnoj je Europi kapitalizam bez buržoazije nadomjestio kapitalizam bez buržoazije.

Sve se to dogodilo upravo kada je na Zapadu nestao strateški položaj na kojem su se bili uspostavili prijašnji filozofski temelji Jedne partije; strukturalna konstelacija dana u svakom kapitalističkom društvu – postojanje klase s imovinom i klase bez imovine čiji je međusobni odnos posredovan novcem i ugovorom – koja se činila istovjetnom političkom suprotstavljanju kulturno-političkih grupacija, koje su se uvelike poistovjećivale s velikim antagonistima (buržoazijom i proletarijatom), izgubila je svoju važnost. Hegemonijska kultura i suparnička (ili protuhegemonijska) kultura (antisocijalistička i socijalistička) činile su se većim od samih sebe, one su autentično mogle vjerovati da “predstavljaju” nešto veće od sebe samih: bilo “Klasu” (organiziranu, militantnu, ispravno misleću radničku klasu, nositelja postkapitalističke budućnosti) bilo “civilizaciju” (navodnu kombinaciju tradicije, individualne slobode, zdravog razuma, naciju, religiju, obitelj, izbor i slično).

Tehnološke promjene, smirivanje sukoba državom blagostanja Istoka i Zapada, rast realnih nadnica i rast zaposlenosti, promjene prebivališta, zdravlja, higijene, seksualnih navika, lagodnost, kulturna industrija, posjedovanje doma, posjedovanje dionica, motoriziranih vozila, besklasnost popularne kulture, poraz lijevo-ga radikalizma (1968.-1979.), pogoršanje rasnih sukoba i pojava radikalnog islama, svi su doprinijeli nestajanju klase *s površine* – zato što klasa, naravno, i dalje postoji, ali se pridružila drugim prikrivenim odlikama kapitalizma, skrivajući se u dubinama. Njena je nevažnost politička, te se pridružila drugim aspektima buržoaskoga društva kako ih definira buržoazija: razdvajanje sfera, u

ovom slučaju razdvajanje politike od ekonomije sada se proteže na proletarijat koji je izgubio svoj politički identitet.

U sovjetskom je bloku povijesni i filozofski lik proletarijata bio povezan sa središnjom ulogom Partije kao čuvarice političkog identiteta radničke klase. “Narodna vlast” ili “vlast proletera” transformirala se nakon tržišnih reformi iz 1960-ih i 1970-ih u potpunu i banalnu državnu vlast, pri čemu su komesari postali menadžeri i vladari bez mistike vršenja moći zbog temeljnog – i u svrhe klasne moći, perverzno – razloga koji je Partiju zauvijek spriječio da uspješno legitimizira razdvojenu strukturu vlasti i eksploatacijskog društvenog sustava osim što ga je smjestio u perspektivu fundamentalno različite (komunističke) budućnosti. Dvadeseto stoljeće, pod egidom – prema Badiouu – *la passion du réel*, to jest predanosti mijenjanju svijeta i mijenjanju sebe, dokinuto je dvostrukim porazima ideološkog i teoretskog komunizma (prema Guyu Debordu, oni su smrtni neprijatelji) i dovelo je do skromnog i nezahtjevnog prihvatanja sadašnjosti, kulturno nam poznatog kao *Bouvard et Pécuchet*. To je prihvaćanje poraza uvelike nadahnula 1989. u istočnoj Europi.

Izvori promjene režima u sovjetskome bloku bili su politički. Obećanje o započinjanju demokratskih kretanja – vladavine zakona, izbornoga sustava s kandidatima, priznavanje prava, kraj cenzuriranja, brisanje apsurdnih ograničenja (primjerice, u vezi s putovanjima) – bilo je egalitarno u konstitucionalnom i zakonskom smislu, ali se ni u kom slučaju nije suprotstavljalo glavnoj službenoj doktrini prethodnog režima (a ja ne govorim o *zlostavljanjima* toga režima koja su kršila njegova prihvaćena načela kao što su nacionalizam, rasizam i heteroseksizam) premda je bojno polje čvrsto smjestilo daleko od proizvodnje. U Mađarskoj, u jedinoj radikalnoj epizodi demokratskoga tranzicijskog razdoblja – kampanja za referendum “četiri puta da”, čiji sam bio jedan od glavnih govornika – javno mnijenje je zahtijevalo da se okončaju partijske ćelije na radnom mjestu i partijska milicija situirana na sličan način, prisiljavajući Partiju time da se natječe s novim političkim snagama na polju na kojem ljudi nisu bili zaposlenici, radni kolege, već potrošači, stanari, vlasnici domova, *privatni građani* u punom smislu te riječi.

Od države potpune neslobode Istočnoeuroljani su napredovali do države slobode neslobodnih. Od pre-

Guy Debord

varantske pseudojednakosti (od 1960-ih pa nadalje, Norveška i Japan su bili egalitarnije kad je riječ o prihodu i stanovanju od zemalja SEV-a/Varšavskog pakta) oni su napredovali do jednakosti nejednakih (to je, usput rečeno, aristotelovska definicija demokracije). Budući da je utemeljujuće strukturalno određenje modernoga kapitalističkog društva – odvajanje proizvođača od sredstva za proizvodnju, pri čemu samo fuzija toga dvoga omogućuje proizvodnju roba, fuzija koju je omogućio samo (i posredovao) novac (dobrovoljna i regulirana prodaja radne snage) – djelovalo i dalje tijekom cijeloga sovjetskog razdoblja, izvlaštenima nije bilo nikakvo iznenađenje (tj. stanovništvu bez kapitala, koje se prije zvalo proletarijat). Očekivalo se da će impersonalno posjedovanje imovine – tendencija koju su uočili već Marx i Engels: od individualnog vlasnika preko dioničkog društva do *ideeler Gesamtkapitalista*, država paralelna rastućoj autonomiji i prevazi izvršnog ogranka vlade – koje je doseglo svoju točku pogoršanja, svoju kulminaciju u “socijalizmu”, tj. tiransko-birokratskom državnom kapitalizmu, biti nadomješteno vlasništvom, nadzorom i društvenim utjecajem buržoazije.

E, ta se buržoazija nije materijalizirala u bivšoj sovjetskoj istočnoj Europi. U prvom redu, jedva konkurentska istočnoeuropska ekonomija, oslobođena ograničenja i protekcionističkih barijera (i prednosti koje joj je priskrbila prijetnja sovjetskom vojnom moći), bila je većinom razorena. Državna poduzeća koja je multinacionalni kapital otkupio za badava prestala su raditi, a njihova su se potrošačka tržišta morala premjestiti. Stvorena je nova utopija društva bez industrijske i poljoprivredne proizvodnje, samo s uslugama i potrošnjom, zajedno s nezapamćenom nezaposlenosti u kojem su goleme mase ljudi jednostavno umirovljene još u mladosti. Liberalni mit prema kojem će se ovisnost ljudi o državi (vladi) smanjiti nakon propasti “socijalizma” pokazao se tragično pogrešnim: ljudi pasivnije i potpunije nego ikad ovise o državi u stjecanju za sredstva za život. Istočnoeuropska društva ne bi mogla preživjeti ni jedan dan bez obuhvatnih programa socijalnih služba nikad vidjenih na Zapadu ili na “komunističkom” Istoku prije 1989. godine. Istočnoeuropske “liberalne stranke” i vlade pokušavale su radikalno srezati upravo te prijeko potrebne programe socijalnih služba, olakšavajući time postfašizmu put koji obećava društvene povlastice srednjoj klasi, teror etnički i seksualno definiranim “kriminalnim kla-

sama” (useljenicima i Romima), autoritet, pokornost, koheziju, atletizam, čistoću i nikakve natruhe besmisla svakom tjelesno sposobnom, mladom, muškom, bijelom, autohtonom, hetero, “kršćanskom” arijevcu.

Nije se čak promijenio ni impersonalni, apstraktni, udaljeni, politički nepojmljivi karakter kapitala. Izmanipulirano javno mnijenje to je gledalo kao zavjeru odsutnih prekoceanskih zemljoposjednika i kraljeva, ali, avaj, nema nikakvih veleposjednika ni kraljeva, tu su samo investicijski fondovi, globalne banke i transnacionalne financijske službe koje nemaju ni volje ni bilo kakav svjetonazor već se samo pokoravaju apstraktnom nalogu rasta, ekspanzije, akumulacije. Jedina prava novina je izborni (višestranački) sustav s kandidatima, zajedno s povećanom ulogom sudstva i necenzuriranih medija. Bilo bi bezdušno – i pogrešno – reći da to nije dovelo ni do kakve prave promjene na bolje. Barem je pružilo užitak milijunima kojima je bilo drago vidjeti prometnju svojih nekad ponosnih gospodara i oduševljenje neredom, nepoštovanjem, radosnim iskazivanjem mržnje. Bilo je to osvježavajuće iskustvo za istočne Europljane – nešto prilično uobičajeno na Zapadu – otvoreno prezirati one na vrhu, izraziti karnevalski egalitarni osjećaj da vas vode imbecili.

Tražimo li znakove – pročitajmo Benjamina kojeg citira i objašnjava Esther Leslie:

“(U šahu je postojao robot) Zapravo je to bio grbavi patuljak, koji je bio iskusan šahist, sjedio je unutra i koncima je upravljao rukama marionete. Može se zamisliti filozofski pandan toj napravi. Marioneta poznata kao ‘historijski materijalizam’ uvijek je trebala pobijediti. Ona je lako mogla biti ravna svakome ako je uže u službi teologije, koja je danas, kako priča kaže, mala i ružna te mora, takva kakva jest, nestati.”⁰⁸

Patuljak, teologija “bi mogla predstavljati moment Geista, ili svijesti”, ona “treba pobijediti”, no može pobijediti samo ako se klasa dovoljno oporavi da bi “ovladala” svojom tehnologijom.

Istočni su Europljani prisiljeni da shvate promjene kroz koje su stjecajem okolnosti morali proći, površno, kao još jednu instancu oslobađajućeg prividenja i, dublje, politički, dakle kao predmet filozofijskog oblikovanja volje. Politička bi teologija – nešto zajedničko Ernstu Blochu, Walteru Benjaminu i, da, Leu Straussu i Carlu

Schmittu – lako mogla biti još jedan patuljak u stroju. Kad se govorilo o 1989., prijeporno je bilo pitanje dostojanstva. Komunistička je partija, napustivši doista svaku vrstu socijalističkoga projekta, insistirala na predstavljanju egalitarnoga mentalnog sklopa, za razliku od bilo koje strukture vlasti u svjetskoj povijesti. Cijena toga bio je despotizam. Budući da je despotizam skončao, ponovno uspostavljanje plebejskoga dostojanstva započinjanje je nečega novog.

Patuljak u stroju pokazat će nam da jedino političke promjene, sloboda koja staje pred ulaznim vratima tvornice (ili vratima ureda), dvojnost u kojoj je slobodan građanin samo šifra koja provodi tehnološke nacрте i algoritme dok su kod kuće on ili ona – kao građani – suverena volja, oduvijek reproduciraju ono za što smo vjerovali da smo zauvijek izbjegli. Klasični je kapitalizam sakrio “ekonomiju” i time je omogućio političku revoluciju pod vodstvom komunista koji nisu, svemu usprkos, dotaknuli središte eksploatacije. Suvremeni kapitalizam skriva i politiku. Istočni Europljani moraju znati da su borbe za političku moć intrinzično povezane sa životnim potrebštinama, budući da čista politika demokratske vrste nije poboljšala njihove živote jer se nije posvetila prikrivenim značajkama režima.

Da bismo to lakše razumjeli, posvetimo se problemu koji je očigledno zajednički i Istoku i Zapadu, problemu jednakosti, da bismo demonstrirali osebujnost razvoja poslije trijumfa i propasti revolucije, tržišni kapitalizam kojemu je potpuno strana demokratska devetnaestostoljetna čežnja – slobode, subjektivnosti, autonomije – tragovi koje se još mogu otkriti u zapadnim samopredodžbama kasnoga kapitalizma.

Općeprihvaćeno je da je glavni činitelj jednakosti u modernom društvu država, jedina snaga koja može nametnuti i provesti preraspodjelu i usmjeravanje – u nekim režimima, kao što je socijaldemokratska država blagostanja – sredstava koja su se različitim mehanizmima oporezivanja odbijala od imovine građana koji ne posjeduju takva sredstva, od socijalne pomoći do državnih ulaganja u javni interes. Ta funkcija države uvelike je određena dvama isprepletenim borbama: klasnom borbom i hegemonijskom bitkom. Ovdje je važno podsjetiti se distinkcije koju je napravio Nicos Poulantzas u svom istaknutom eseju⁹ “Uvodne crtice u studiji hegemonije države” (1965.), naime, da gramšijevski pojam hegemonije proturječi “subjektivističkom” gledištu

mladoga Marxa gdje je subjekt u potpunosti otuđen, a njegova/njezina je subjektivnost projicirana na začarani podzemni svijet “ideologije”, koji je nužno “lažna svijest”, dok u hegemoniji imamo posla s nečim objektivnim, tj. političkim.

U modernoj državi, politički čovjek može postojati drugačije nego u sferi građanskoga društva. To učvršćenje političkoga humanog čovjeka kao slobodne individue, jednake svim drugima, samo po sebi ne konstituira mistificirajuću “ideologiju”. Ono se sadrži u stvarnom odnosu među ljudima – premda je on apstraktan i formalan – no samo u političkoj sferi, u objektivnoj strukturi koju zahtijevaju odnosi klasne dominacije u kapitalističkoj formaciji. Specifična uloga ideologije sadrži se u razrješenju, putem brojnih posredovanja, stvarne podjele ljudi-proizvođača u privatna i javna bića, i prikazivanju – i to je ono od čega se sastoji njihov “mistificirajući” karakter – njihovih stvarnih odnosa u građanskom društvu kao replika njihovih političkih odnosa, u tome da ih se uvjeri da su oni globalno njihovi politički odnosi u državi.¹⁰

I u “realnom socijalizmu” (odnosno birokratskom državnom kapitalizmu) i u “pravom”, to jest u tržišnom kapitalizmu zasnovanom na privatnom vlasništvu, državu se službeno smatra klasno neutralnom agencijom koja javnom službom upravlja kao “univerzalna klasa”. Opet službeno, neutralnost države tendencijalno se osigurava besklasnim društvom koje je i temeljna “državna svrha” i koje navodno obuhvaća “stvarnost” u prvom redu, te vladavinom zakona koja bi se kao “državna svrha” trebala usredotočiti na pravednost i poštenje u potonjem.

Moglo bi se tvrditi da u oba slučaja – kakve god bile empirijske činjenice – upravo jednakost neke vrste definira građansko stanje. (Za razliku od fašizma.)

Te su razlike istančane, ali relevantne.

U “realnom socijalizmu” sama se država smatra samo slugom, koja prvo služi univerzalnoj klasi u nastajanju, proletarijatu, a zatim Partiji. Egalitarno obilježje “socijalističke države” posljedica je njene anomalne pozicije: država kao organ ugnjetavanja trebala bi odumrijeti – u tendencijalnom besklasnom društvu nema nikoga tko bi ugnjetavao – stoga najmanje što može učiniti jest da ugnjetava u egalitarnom smjeru i da pazi na državni kapitalizam kako bi spriječila da se razvije u smje-

09 Poulantzas, 2008., str. 74.-119.

10 Poulantzas, 2008., str. 95.

Walter Benjamin

Reference:

- Krahl, Hans-Jürgen, 2008., “Zu Lukács: Geschichte und Klassenbewußtsein” (1967-68), u: Krahl, *Konstitution und Klassenkampf* [1971], peto izdanje, Frankfurt na Maini, Verlag Neue Kritik.
- Leslie, Esther, 2000., *Walter Benjamin: Overpowering Conformism*, London, Pluto.
- Lukács, Georg, 2000., “Towards a Methodology of the Problem of Organisation”, u: *History and Class Consciousness* (1923), jedanaesto izdanje, Cambridge MA i London: The MIT Press. (hrv. izd., “Metodički prilog organizacionom pitanju”, u: *Povijest i klasna svijest*, Georg Lukács, Naprijed, Rijeka, 1977.)
- Ost, David, 2005., *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Post-Communist Europe*, Ithaca i London, Cornell University Press.
- Poulantzas, Nicos, 2008. (ur. James Martin), *The Poulantzas Reader: Marxism, Law and the State*, London, Verso.
- Tamás, G. M., 2008., “A Capitalism Pure and Simple”, *Left Curve* 32, str. 66.-75.
- Tamás, G. M., 2009.b, “Counter-Revolution Against a Counter-Revolution” [prošireno], *Maska*, (Ljubljana) 121.-122., proljeće 2009., str. 16.-30. (dvojezično na engleskom i slovenskom).
- Tamás, G. M., 2009.c, “A Talk at Potsdam”. Schloß Marquardt, rujna 2009., <http://www.atlantisprojects.eu>, (pokazan, Heinrich-Böll-Stiftung Brandenburg)

ru potpuno samostalnog eksploatacijskog klasnog društva.

Srž toga je, naravno, Partija. Partija predstavlja poveznicu između teorije i proizvodnje. Ta je teorija teorija oslobođenja, a u točki proizvodnje Partija predstavlja nadzor, moralno motiviran, čudoređem samoprijegara, altruizma, predanosti i dobrovoljnog napora, to jest protuteorija fundamentalno hedonističkoj (ili eudajmonističkoj) filozofiji marksizma.

To bi dovelo do toga da utemeljenje (i završavanje) debate o “realnom socijalizmu” bude rasprava o normativnom sadržaju “socijalizma”. Heretici bi – u čiju tradiciju pripada i ovdje prisutni autor – rekli: “to nije socijalizam”; Partija bi, naravno, tvrdila suprotno. *Der Veräter, Stalin, bist Du* – urlao je Willi Münzenberg. U kasnijim fazama društva sovjetskoga stila, druga bi generacija disidenata (često istih ljudi u drugom činu svojih života) rekla, nijedna vrsta “socijalizma” ne može zadovoljiti, ni “realni” ni “utopijski”.

To je bio trenutak u kojem je specifičnost “realnog socijalizma” došla kraju.

Ali prije toga, godine 1956. ili 1968., taj je sukob bio normativan i filozofijski. “Istinski socijalizam” suprotstavljao se “lažnom socijalizmu”, ispravna ideja Partije nastojala je proturječiti pogrešnoj ideji Partije. Na taj je način utvrđeno da egalitarne sklonosti Partije nisu bile zamjena za oslobođenje. Saznalo se da bi istinska jednakost mogla jedino biti posljedica (i filozofijski, zaključak proistekao iz) razotuđenja i dereifikacije. Ta čisto filozofska politika nije bila dovoljna, i ne samo to: bila je potrebna *kritička* filozofija za stvarno oslobođenje, drugim riječima, proleterska politika, kritička u smislu razotkrivanja pozadinskih, prikrivenih određenja društvenoga života. Oslobođiteljska teorija partije koja se opire eksploataciji u točki proizvodnje doživljava neuspjeh jer se ne bavi glavnim proturječjem: odvajanjem proizvođača od sredstava za proizvodnju koje Partija provodi umjesto tržišta. Ali budući da je filozofijska, za razliku od tržišta, ona filozofijski doživljava neuspjeh: Partija može biti (i bila je) opovrgnuta, tržište koje ne govori, ne može biti.

I Partija i tržište mogu izjednačiti ljude samo kao potrošače (“privatna bića”), što znači održavanje hijerarhije koja je slobodna da izjednači ili ne izjednači. Ona može biti (i često jest) prisiljena na provođenje egalitarne političke smjernice, ali kako je država doista neutral-

na, ona ne uključuje i “naravno” ne može uključivati načelo jednakosti pa mu nasilno proturječi jer je takva kaka jest. Istovremeno, nejednakost opovrgava tvrdnje o “realnom socijalizmu” i ne može opovrgnuti tvrdnje tržišnoga kapitalizma.

Takozvano komunističko nasljeđe u istočnoj Europi – i jednoga dana u Kini i Vijetnamu – znači da nitko nije zadovoljan tržišnom tišinom. Nejednakost se nije prihvatila zdravo za gotovo, i upravo zbog toga samo snaga koja legitimira nejednakost (postfašizam) može pronaći širu publiku. Liberalni odgovori na postfašizam nisu zadovoljavajući jer afirmiraju jednu vrstu nejednakosti (onu konkurentsku) istovremeno kritizirajući drugu (onu rasnu i etničku), potkopavajući svoje egalitarne tvrdnje, pokazujući se – a možda i bivajući – licemjernim. Dvojba o Partiji (koja legitimira oslobođenje i jednakost, harmonizirajući to dvoje moralnim terorom produktivističke i akumulacijske prisile pokušavajući pritom biti predstavnik proizvođača upravo na njihovom radnom mjestu) razriješila se njenim gromkim porazom dok je pokušavala biti ljubaznija prema potrošačima. No, to ne znači da je pravo rješenje tržište u smislu u kojem je ono izlaz iz eksploatacije i ugnjetavanja. To je samo demonstracija da je tržište sve vrijeme bilo tajna sovjetskoga društva. Partija je nadomjestila tržište, te je stoga postala tržište.

Istočni su Europljani to intuitivno shvatili. Kada su se obvezali na laž prema kojoj se “uistinu ništa nije dogodilo”, oni su nejasno svjesni da se stanje društva u temelju nije promijenilo: oni nikad nisu bili, niti su sada, vlasnici. Politike preraspodjele mogu im ponuditi dobra i usluge ako vrhove društva uspiju natjerati da popuste njihovim, većinom, premda ne uvijek, potrošačkim zahtjevima, no te se političke smjernice uvijek mogu preokrenuti smanji li se njihova moć. Sukobljena, dvojbena strategija legitimiziranja Partije naučila nas je da se jednakost može jamčiti samo nikad viđenim obratom vlasničkih odnosa. Unatoč neuspjehu Oktobarske revolucije i njenih sljednica, ili možda upravo zbog njih, komunističko pitanje ostaje trajno.

S engleskoga preveo Snježan Hasnaš